

**İMAM GAZALİNİN İHYA-U ULÛMÎ'D-DİN ADLI
ESERİNDE TEVBE KAVRAMINA YAKLAŞIMI**
*THE APPROACH TO THE CONCEPT OF REPENTANCE OF İMAM
GHAZALİ IN İHYA-U ULÛMÎ'D-DİN*

Öğr. Gör. İbrahim ÇELİK

Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslami Bilimler Bölümü

Özet

Kelime anlamı olarak gidilen yoldan geri dönmek anlamında kullanılan tevbe kelimesi, işlenen günahlardan pişman olarak vazgeçmektir. Kuran-ı Kerimde ki bir kullanımla Tevbe-i Nasuh, kulun geçmişte işlemiş olduğu günahlardan samimi bir gönülle pişmanlık duyarak, gelecekte bu günahı bir daha işlememeye azmetmesidir. Kuran-ı Kerim 'de ilk insan Âdem (a.s.)'ın ilk hatayı yaptıktan sonra Allahın yol göstermesi ile bu hatadan pişmanlık duyarak tevbe ettiği ve bağışlandığı anlatılmaktadır. Bu ve benzeri ayetlerle Allah insanları tevbe etmeğe, günahlarından vazgeçerek cehennem azabından kurtulmaları için yol aramaya teşvik etmiştir. Hz. Muhammed (sav) de günahlardan kurtulma yolu olarak ümmetine tevbeyi işaret etmiş, onun güzide ashabı da hatalar karşısında tevbeye müracaat etmek suretiyle kendilerinden sonraki Müslümanlara rehberlik etmişlerdir. İslami ilimler alanında tevbe kavramı farklı yönleriyle ele alınmış ve üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Tefsir ilmi tevbenin Kuran-ı Kerimde kullanımını, hadis âlimleri tevbenin Hz. Muhammed (sav)'in söz, fiil ve takrirlerindeki yerini incelemiş, kelam âlimleri itikadi yönden tevbe eden insanın durumunu yorumlamışlardır. Mutasavvıflar da kendi metodolojileri açısından tevbe kavramının anlamı, tevbe gerektiren hallerin neler olduğu, tevbenin zamanı, şartları ve tevbe edenlerin dereceleri gibi yönleri itibariyle ele almış farklı yaklaşımlarla değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İmam Gazalî'nin de içinde bulunduğu mutasavvıflar genel itibariyle tevbe halkın günahından pişmanlık duyması, evbeyi veli zatların kendi konumları itibariyle hatalarından pişmanlık duymaları, inabeyi ise peygamberlerin tevbeleri olarak ele almışlardır. İmam Gazalî bu noktada her insanın şartlarını yerine getirerek tevbe etmesi ve bunu geciktirmemesi gerektiğini belirtmiş ve tevbesi geciktirilerek biriktirilen günahların insanın cehennem azabına düşürülmesi neticesini doğurabileceğini belirtmiştir. Tevbenin kabul olup olmamasını tartışan İmam Gazalî şartları yerine getirilerek yapılan tevbenin Allah tarafından kabul edileceği hükmünü vermiştir. İmam Gazalî tevbe edenleri tevbeyle devam edip etmeme noktasında değerlendirmiş ve onları şu şekilde derecelendirmiştir: 1- Tevbesinde devamlı olanlar. 2-Bir müddet istikametle tevbesine devam ettikten sonra günahları işlemeye yeniden başlayanlar. 3- Tevbe ettikten hemen sonra tevbesini bozanlar.

Anahtar Kelimeler: Tevbe, Evbe, İnabe, Tasavvuf, İmam Gazalî, İhya-u Ulûmî'd-Din

Abstract

As a Word, return path used in the sense of the Word repent is giving up the sins penitentially. In this way, through the use of Quran Tevbe-i Nasuh means that people of the sins he has committed in the past with sincere regret by a volunteer, intending not to commit this sin again in the future. In the Quran, after he makes the first mistake, with God's error, and also it is described that he is donated. With this verse and similar verses, Allah has encouraged people to repent and to seek ways by giving up their sins for people to get rid of perdition. The Prophet Mohammad also has pointed to his ummah the repentance as a way of salvation. In this way, his precious companions have guided to the Muslims provided that they are applied to repentance. In the field of Islamic sciences, the concept of repentance has been dealt with different aspects of and also evaluations are made on. Scholarly commentary reviews the use of repentance in the Quran and Islamic scholars have examined the the repentance in the place of the words, acts and representation of the Prophet Mohammad. On the other hand kalam scholars have interpreted the theological aspects of the human condition repents. Sufis also interms of their methodology have reviewed the meaning of the term pledge, what the cases requiring repentance are, the time to repent, the conditions and degress of repents by taking different approaches. As the general, Imam Ghazali in which some of the Sufishave handled the pledge as the regrets from the sins of the people and also evbe is the term that guardians regrets from their mistakes as their location and also inabe is used for the repentance of the prophets. Imam Ghazali indicates that every man should repent with fulfilling the conditions and also should not delay it and deposited delaying repentance of sins cause that people sentence to perdition. Imam Ghazali who discusses whether to accept the repentance of has adjudged that fulfilling the conditions of repentance will be accepted by God. Imam Ghazali evaluates repents depending on whether to proceed to repentance and gradates them as follows:

1. Those who are constantly in repentance
2. Those who restart to commit sins again after repentance continued resolutely
3. Disturbers of repentance that repent immediately after.

Key Words: Repent, Evbe, İnabe, Mysticism, Imam Ghazalı, İhya-u Ulûmi'd-Din

GİRİŞ

İnsan yaratılışı itibariyle hem iyiliği hem de kötülüğü yapabilme potansiyeliyle yaratılmıştır.¹ Yaşadığı süre içerisinde bu iki uç arasında tercih yapmakla yaratıcısı tarafından imtihana tabi tutulan insan, tercihinin karşılığında ya mükâfat görecek ya da cezayla karşı karşıya kalacaktır.

Rahmetinin gazabının önünde olduğunu bildiren Allah, insanın yapacağı yanlışlıklardan dönebilme, dolayısıyla cezadan kurtulabilme kapısını da açık bırakmıştır. Hz. Âdem (as) cennetten çıkarılmasına sebep olan zelleği işledikten hemen sonra yaptığı yanlışlığın farkına varmış, Allah'ın lütuf ve keremiyle kalbine ilka buyurduğu hakikatle Allah'a yönelmiş, nedametle avf ve mağfiret talebinde bulunarak bu hususta bize ilk rehberliği yapmıştır.² Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav) de kendisinin dahi günde bazen yetmiş bazen daha fazla Allah'tan mağfiret talebinde bulunduğunu belirterek her seviyede kulun, kendi ufuk ve anlayışı çerçevesinde Allah'a yönelerek tevbe etme gereğini bize hatırlatmıştır.³ Sahabe-i

¹ Şems, 8

² Bakara, 37

³ Buharî, Muhammed b. İsmail, el-Camiu's- Sahih, Matbaatu's- Selefiyye, Kahire, Daavat -3

kiram efendilerimizde içine düştükleri hatalı durumlardan biran önce kurtulabilme adına tevbe kapısına yönelmiş ve Allaha mağfiret talebinde bulunmuşlardır.⁴ Bu rehberlik ve irşad hakikatinden yola çıkan her Müslüman Allah'a yönelmiş, içine düştüğü Hakk'la muhalif olma durumundan kurtulmaya çalışmıştır.

Biz bu çalışmada genel hatları itibariyle tevbe kavramının anlamı, gerekliliği, zamanı, şartları ve tevbe edenlerin derecelerini mutasavvıfların, özelde ise İmam Gazalî'nin İhya-u Ulûmî'd-Din adlı eserindeki yaklaşımları çerçevesinde incelemeye çalıştık.

İsmi geçen mutasavvıfların birçoğunun doğum tarihi bilinemediğinden ölüm tarihlerini vermekle yetindik. Bunun yanında kavramın anlaşılmasında faydası olacağı mülahazası ile bazen lûgat, bazen tefsir kaynaklarından bazen de kelim kaynaklarından meseleye yaklaşımlara örnek olacak aktarımlarda bulunduk.

1.1. Tevbe Kavramı

Tevbe, kelime olarak 't-v-b' fiilinin kökünden türemiş bir isimdir. Mastarı 'tevbeten' ve 'tevben' dir. Lûgatta dönüş, geriye dönmek, pişman olmak, günahattan dönmek ve günahattan pişman olmak anlamlarına gelir.⁵ Tevbe eden kişiye 'Taib' veya 'Tevvab' denilmektedir.⁶ 'Taib' kelimesinin mübalağa kalıbı olan 'tevvab' kelimesi insan için kullanıldığında, pişmanlık duyan anlamına gelmekle beraber Allah için kullanıldığında tevbeleri çok kabul eden anlamına gelir.⁷ Tevbe kelimesi, Arapçadaki 'ila' harf-i cer'i ile insana nispet edilir, 'âlâ' harf-i cer'i ile Allah' a nispet edilir.⁸

Elmalılı Hamdi Yazır ise tevbe kelimesinin kula nispet edildiği zaman, arızî olan günah halini bırakıp aslî olan salâh haline dönmek anlamına, Allah' a nispet edildiği zaman tâlî olan nazar-ı gadabdan aslî olan nazar-ı rahmete dönmek anlamlarına geldiğini belirtmektedir.⁹

Terim olarak ise tevbeyi şu şekilde tanımlayabiliriz: 'Kişinin işlediği günahların farkına vararak pişmanlık duyması, bu günahları bir daha işlemeye gücü yetecek durumda olsa dahi işlememeye karar vermesidir.'¹⁰ Tevbe kelimesi ile birlikte kullanılan Nasuh kelimesi¹¹ 'n-s-h' den gelen halis, saf, samimi anlamlarında kullanılır.¹² Nasuh kelimesi bunların yanında bir söküğü dikmek, bir yırtığı onarıp düzeltmek anlamlarında da kullanılır.¹³

Tevbe ve nasuh kelimelerinin anlamlarını böylece tespit ettikten sonra Tevbe-i Nasuhu şu şekilde tanımlayabiliriz: Kulun geçmişte işlemiş olduğu günah, hata ve eksikliklerden, içtenlik ve saf bir gönülle pişmanlık duyarak, gelecekte bu günah, hata ve

⁴ Buharî, Megazî, 79

⁵ İbn. Manzur, Ebu'l Fida Cemalüddin Muhammed b. Mükrim el-İfrikî el-Mısırî, Lisânü-l Arap, Daru-l Maarif, Kahire, c. I, s. 454

⁶ İbn. Manzur, a.g.e, c. I, s. 454- 455

⁷ İbn. Manzur, a.g.e, c. I, s. 454

⁸ Tunç, Doç. Dr Cihad, Tövbe Hakkında Bazı Meseleler, A.Ü.İ.F.D. c. 24, sy. 1, 1981, s. 393-394; Ece, Hüseyin, İslamın Temel Kavramları, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 704; Heyet, Dini Kavramlar Sözlüğü, TDVY, İstanbul, 2009, s. 572

⁹ Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Yeni Doğan Yayın Dağıtım, İstanbul, 2001, c. I, s. 280; Rasım Efendi, Seyyid Mustafa, İstilahat-ı İnsan-ı Kâmil, Haz. İhsan Kara, Tasavvuf Sözlüğü, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 343

¹⁰ Et-Tahanevî, Muhammed Ali b. Ali, Keşşafu İstilahtu'l Funun, Mektubatı Lübnan, Beyrut, 1997, c. I, s. 524

¹¹ Tahrim, 8

¹² İbn Manzur, a.g.e, c.VI, s. 4438

¹³ İbn Manzur, a.g.e, c.VI, s. 443

kusurları bir daha işlememeye azmederek terk etmesidir, Tevbe-i nasuhta, kul hakkı terettüp eden günahlardan dolayı helallik alınmalıdır. Allah hakkı terettüp eden günah, hata ve kusurların kaza ve kefareti mümkünse bunlar yerine getirilmelidir.¹⁴Tevbe-i Nasuh ile kul Allah karşısında yırtıp söktüğü kulluk elbisesini yeniden onarmış ve yenilemiş olur.

Tevbenin Nasuh bir tevbe olması için aşağıdaki şartları taşıması gerekir.

- 1- 'Geçmiş günahlardan gerçek bir pişmanlık duyulmalıdır.
- 2- Bir daha o günaha dönmemeye kararlı olunmalıdır.
- 3- Günahlara karşı insanın içinde bir nefret duygusu oluşmalıdır.
- 4- Kul hakkı terettüp eden günahlarda hak sahibine hakkı iade edilmelidir.
- 5- Kul hakkı terettüp eden günahlarda hak sahibinden helallik alınmalıdır.
- 6- Nefis günahlarla isyana alıştırıldığı gibi Salih amellerle de itaate

alıştırılmalıdır'.¹⁵

İbn. Kayyim el Cevzî ise Nasuh tevbesinin şu şartları taşıması gerektiğini belirtir.

- 1- 'Kul günahlarının tamamından tevbe etmelidir.
- 2- Tevbede tereddüt olmamalıdır.
- 3- Tevbe sadece Allah rızası için olmalıdır. Şahsın ihlâs ve samimiyetini zedeleyen

bütün şaibelerden ve illetlerden korunmuş olmalıdır.

- 4- Tevbe istiğfarı da içermelidir.¹⁶

1.2. Tevbenin Hükümü Ve Çeşitleri

Allah Teâlâ günah işlemek suretiyle emir ve yasaklarına karşı gelmiş kullarının tevbe ederek cezadan kurtulmaları için onlara tevbeyi bazen emretmiş,¹⁷ bazen tevbeye teşvik etmiştir.¹⁸ Fahrettin Razi (Ö.606/1209) Âdem (as)'ın işlediği zelleden sonra tevbe edişinin anlatıldığı ayetleri¹⁹ yorumlarken tevbenin vucubiyetini vurgulamıştır.²⁰ İbn Teymiye (Ö.728/1328) tevbenin hükümünü vacip ve müstehap diye ikiye ayırır. Vacip tevbe: Emredileni yapmaktan, yasaklanana ise yapmaktan tevbe etmektir. Müstehap tevbe ise mendup olan şeylerin terkinden, mekruh olan şeylerin ise yapılmasından tevbe etmektir.²¹ Tevbe ehlisünnet mezheplerine göre dinen, mutezileye göre aklen farzdır.²²

Tevbenin çeşitlerine gelince vacip ve müstehap tevbe yukarıda da izah edildiği gibi hüküm açısından tevbenin çeşitleridir. Yapan kişinin Müslüman veya kâfir olması açısından tevbe ikiye ayrılacaksa kâfirin tevbesi imana gelmesi, müminin tevbesi ise isyanı terk, ibadete devam etmek şeklinde olmalıdır.²³

Tasavvufi bir yaklaşımla tevbe edenleri değerlendiren mutasavvıfların genel itibariyle derecelendirmeyi avamın, havassın ve havassu-l havassın tevbesi şeklinde yaptıkları görülür.²⁴

¹⁴ Rasım Efendi, a.g.e. 343; Cebecioğlu, Prof. Dr. Ethem, Tasavvufi Terimler Sözlüğü, Rehber Yayınları, Ankara, 1997, s. 716; Uludağ, Prof. Dr. Süleyman, Tasavvuf Terimler Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 529; Yapıcı, Asım, İslam'da Tevbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü, Beyan Yay. İstanbul, 1997, s. 87

¹⁵ İlhan, Seyyid Şenel, Tevbe Yeniden Başlamaktır, Feyz Dergisi Yay. İstanbul, s. 43

¹⁶ İbn. Kayyim el- Cevzî, Medaricü's Salikin, Müessesetü-l Muhtar, Kahire, 2001, c. 1, s. 230-259.

¹⁷ Nur, 31

¹⁸ Bakara, 222

¹⁹ Bakara, 37

²⁰ Razî, Fahrettin, Mefatihü-l Gayb, Daru-l Fikr, Beyrut, c. III, s. 20

²¹ İbn Teymiye, Takiyeddin Ahmed b. Muallim, Kitabut Tevbe, Beyrut, 1992, s. 20

²² Karaçam, İsmail, İslamda Tevbe, Özek Yayınevi, İstanbul, Trh. s. 73

²³ İlhan, a.g.e. s. 28

²⁴ Kuşeyrî Ebu'l Kasım Abdükerim b. Havazin b.Abdulmelik b. Muhammed, er-Risaletü-l Kuşeyriye, Daru-l Hayr, Beyrut, 1997, s. 91-97

1- Avamın Tevbesi: Avam halkın, Allah Tealanın emirlerine muhalefet etmiş olmadan duyup hissedeceği pişmanlıkla, Hakka yönelip istiğfar etmesiyle gerçekleşen tevbenin birinci mertebesi olarak görünmektedir.

2- Havassın tevbesi: Hakkın huzurunda bulunma düşüncesine aykırı her davranış ve her düşünceden sonra oluşan gaflet halinden tevbedir ki buna inabe denmektedir

3- El-Havassu'l-Havassın tevbesi: Kalplerine, sır ve ahfalarına perde olan masivadan dolayı tevbe edenlerin tevbesi ki buna da evbe denmektedir.²⁵

Zunnun Mısri de 'Halkın tevbesinin günahlardan, evliyanın tevbesi gafletten, nebilerin tevbesi başkalarının nail oldukları şeye ulaşmaktan aciz olduklarını görmekten olur'²⁶ demek suretiyle yukarıdaki tasnife yakın bir tasnifle tevbe edenleri derecelendirmiştir.

İbn Ata (Ö.391/931) tevbe; inabe tevbesi ve isticabe tevbesi olmak üzere ikiye ayırırlar. İbn. Ata'ya göre inabe tevbesi: Allah'ın güç, kudretinden korkarak yapılan tevbedir. İsticabe tevbesi ise: Allah'a layıkıyla yakın olmanın kulda hâsil edeceği haşyetle yapılan tevbedir.²⁷

Kuşeyrî'nin şeyhi Ebu Ali Dekkak ise tevbenin çeşitlerini sevap umma ve cezadan korkma noktasından yola çıkarak şu şekilde açıklar.

1. Tevbe: Cezada korkup tevbe edenin tevbesi.

2. İnabe: Sevap umarak tevbe edenin tevbesi.

3. Evbe: Sevap umarak veya cezadan korkarak değil sırf emre itaatten yapılan tevbe olmak üzere üçe ayrılmaktadır.²⁸

Abdullah Temimî, günahattan tevbe eden tevbekarı, gafletten tevbe eden tevbekardan daha üstün gördüğü gibi, iyi amelini görüp onu beğendiği için tevbe eden tevbekarı da bu ikisinden de üstün görmektedir.²⁹

Tevbe edenlerden kimileri işledikleri günahlardan dolayı tevbe ederken, kimileri zelle ve gafletinden dolayı tevbe etmiş, başka bir zümre ise işlemiş oldukları hayır ve hasenatı görmekten dolayı tevbe etmişlerdir. Tevbenin hükmü ve çeşitleri yönünden mutasavvıfların genel itibariyle tevbe edenleri marifet, muhabbet, makam, neşve itibariyle derecelendirdiklerini ve her insanın yaptığı tevbenin aynı olmadığı noktasında birleştiklerini görüyoruz.

1.3. Mutasavvıfların Tevbenin Tanımı Ve Şartlarına Yaklaşımları

Genel manası itibariyle hataları itiraf edip pişmanlıkla kapısına dönerek Hakka karşı içine düşülen muhalefet durumundan kurtulmak için emir ve yasakları çerçevesinde yeniden kulluk şuurunu yakalama gayreti olan Tevbe; tasavvuf ehline ilk makam kabul edilmiştir.³⁰ Her bir mutasavvıf tarafından kendi hal, makam, meşreb, neşve durumuna göre üzerinde durulmuş ve açıklamalar yapılmıştır. Kimileri günahlara tevbe edilmesi gereği üzerinde dururken kimileri başkaları için günah olarak algılanmayacak duygu ve düşünceler için bile tevbe etmenin gereğini vurgulamış ve kendi yaklaşımları çerçevesinde tevbe değerlendirmeleri yapmışlardır.

²⁵ Kuşeyrî, a.g.e. 91-97; Ateş, Süleyman, İslam Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, s. 1992, 161. Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 158

²⁶ Kelâbâzî, Muhammed b. İshak, et-Taarruf Li Mezheb-i Ehli-t Tasavvuf, Haz. Mustafa Kara, Doğuş Devrinde Tasavvuf, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 142

²⁷ Kelâbâzî, a.g.e. 141-142; Kuşeyrî, a.g.e. s. 96

²⁸ Kuşeyrî, a.g.e. s. 94

²⁹ Kuşeyrî, a.g.e. s. 95

³⁰ Kuşeyrî, a.g.e. s. 91

Ebu Hüseyin Nûrî (Ö.295/908) ve Necmüddin-î Kübra (Ö. 618/1221) tevbeyi 'Kul ile Allah arasında perde olan dünyevi uhrevi her türlü şeyden yüz çevirerek Allah'a yönelmek' olarak tarif ederler.³¹

Tasavvuf ilminin sistemleşmesinde önemli pay sahibi olan Kuşeyrî, Ebu Yakub Hamdân Susî'nin tarifine iştirak ederek tevbe kelimesinin Arap dilinde kullanımından da yola çıkarak onu: 'Şeriatın verdiği şeyden övdüğü şeye dönmek' şeklinde tarif etmiştir.³²

Kuşeyrî tevbe kavramını açıklarken önce kelimelerin bu konudaki yaklaşımlarını şu şekilde aktarır; Pişmanlık tevbe için en önemli rükün olsa da tek başına yeterli değildir. Tevbenin gerçekleşmesi için pişmanlığın yanında günahı terk etmek ve bir daha işlememeye azmetmek şartlarının da yerine getirilmesi gerekir.³³

Kuşeyrî kelimelerin bu görüşlerini aktardıktan sonra, tasavvuf ehlinin kelimelerin aksine sahih bir tevbe için nedameti yeterli gördüklerini belirtir. Ancak tasavvuf ehline göre nedamet gerçekleşmesi için salikin şu aşamalardan geçmesi gerekir:

- 1- Kalbin gaflet uykusundan uyanması ve kulun içinde bulunduğu kötü hali görmesi.
- 2- Kul yaptığı şeyin kötü bir şey olduğunu kalbi ile düşünür ve işlemekte olduğu kötü işleri görürse, kalbine tevbe etme isteği ve çirkin muameleleri söküp atma isteği doğar.
- 3- Bu aşamada kul müşahade ile tevbeye rağbetini artırır, azmettiğini tam olarak gerçekleştirmeyi sağlayan havf-reca gibi haller ve duyguları çoğalır. Bu noktada ısrarla yapılan fiillerle ilgili düğümler salikin kalbinden çözülür, salik zararlı olan işleri işlemekten vazgeçip nefesine uymaktan uzaklaşır.

Kul günahları terk eder, kalbindeki günaha ısrar düğümlerini çözer ve bir daha dönmemeye azmederse o zaman kalbinde halis ve sadık bir nedamet hissi oluşur. Bunun tesiriyle elinden kaçırdığı fırsatlara üzülmür, kötü durumlardan hüznelenir. Kul hakkı olarak üzerinde bulunanları da eda ettikten sonra sahih bir tevbe gerçekleşmiş olur.³⁴

Burada kelimelerin sahih tevbenin gerçekleşmesi için ön şart olarak ileri koştukları, günahı terk etmek, bir daha işlememeye azmetmek, tasavvuf ehli tarafından nedamet yerine gelmesi için ön şart olarak görülmektedir.

Tevbenin şartları noktasında Cüneyd-i Bağdadî (Ö.298/911) de kelâm âlimleri gibi düşündüğünü sahih bir tevbede bulunması gereken şartları şu şekilde açıklayarak ortaya koyar: Birincisi nedamet yani pişmanlık, ikincisi, Allah'ın yasak kıldığı şeyi tekrar işlememeye kesin karar vermek, üçüncüsü, işlenen haksızlıkların telafisi için çaba harcamaktır.³⁵

Sehl b. Abdullah ta(Ö.283/896) tevbenin gerçekleşmesi için tevbe edenin ileride yaparım sözünü terk edip, ilahi emir ve yasakların gereğini yapmaya biran önce başlaması gerektiğini söyler.³⁶

³¹ Kuşeyrî, a.g.e. s. 95; Necmüddin Kübra, Ebu-l Cenab Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah, Usûlül Aşere, Haz. Mustafa Kara, Tasavvufi Hayat, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45; Usûlu Aşere Şerhleri, Haz. Süleyman Gökbulut, Tasavvufta On esas, İnsan Yay, İst. 2010, s. 54

³² Serra et-Tusî, Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahya, el-Lüma, Trc. Hasan Kâmil Yılmaz, İslam Tasavvufu, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996, s. 43; Kuşeyrî, a.g.e. s. 91

³³ Kuşeyrî, a.g.e. s. 92; Özer, Salim, Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi, Bilimname Düşünce Platformu Dergisi, Kayseri, 2008, sy. 14, s. 87-88

³⁴ Kuşeyrî, a.g.e. s. 91-94

³⁵ Kuşeyrî, a.g.e. s. 95

³⁶ Kuşeyrî, a.g.e. s. 95

Zunnûn Mısırî (Ö.245/859) gerçek bir tevbenin dil ucuyla sadece bir estağfirullah demekle mümkün olamayacağını belirtir. Zunnûn Mısırî'ye göre işlenen günah karşısında kalpte duyulan ıstırabın şiddetinden dünyanın kişiye dar gelmesi ve işlenmiş günahın bütünüyle hayattan çıkarılması gerekir.³⁷

Günahın unutulup unutulmaması noktasında tasavvuf ehli farklı mülahazalar ortaya koymuşlardır. Mesela: Sehl b. Abdullah Tüsterî tevbe hususunda: 'Kulun günahlarını unutmaması gerektiğini' belirtirken,³⁸Cüneyd-i Bağdadi günahı unutmak gerektiğini belirtmiştir.³⁹

Ebu Serrac Tusî (Ö.378/988), Sehl b. Abdullah ile Cüneyd'in tevbeye farklı yaklaşımlarıyla ilgili olarak der ki: 'Sehl Tevbeyi unutmamak gerekir derken, tasavvuf yoluna yeni girmiş müritlerden bazen tevbe eden bazen tevbesini bozan günahkârların haline işaret etmiştir. Cüneyd ise tevbeyi unutmak gerekir derken, Allah tealanın azameti ve zikrinin devamı gibi şeylerin kalplerine galebe çaldığı tahkik ehlinin tevbesine dikkat çekmiştir.'⁴⁰

Cüneydî Bağdadî'nin tevbe unutmaktır cümlesini başka bir açıdan değerlendiren Kelabâzî şöyle demektedir: 'Kul günah olan fiilin zevkini ve izini kalpten öyle çıkarmalıdır ki ruhunda bundan eser kalmasın ki hayatta bu günahı hiç tanımamış biri haline gelsin.'⁴¹

İmam Gazalî de (Ö.505/1111) bu konu hakkında görüşlerini şöyle belirtmektedir; tasavvufi yolun başlangıcında olan bir mübtedi salikin günahı düşünmek ve onun acısını çekmesi gerekir. Günahını unutan mübtedi salık fazla üzülmez ve iradesi zayıflar, aynı günahı tekrar işleyebilir. Tasavvuf yolunda ilerlemiş, marifet tayfları kendisine ulaşmış, gaybın nurları kendisince keşf olunmaya başlamış kemal ehli ise geçmiş hatalarıyla uğraşmamalı yolculuğuna devam etmelidir.⁴²

İmam Gazalî bu noktada tevbenin mücahade halinde mi yoksa mücahadesiz mi makbul olacağını tartışmış, her ikisinin de faziletli olacağını belirtmiştir. Çünkü biri hedefine varmış gayesini elde etmiş, diğerinin de o yolda olduğunu ve nihayet onun da hedefine varacağını ancak elbette ki hedefini elde etmiş olanın daha makbul olacağını belirtmiştir.⁴³

Rabiâtü-l Adeviyye (Ö. 135/752) Haris el Muhasibî (Ö.243/857), Ebu Hafis (Ö.270/883) gibi bazı mutasavvıflar tevbenin Allah tarafından kula ilham ve ihsan edilmesi neticesinde olabileceğini aksi takdirde kulun kendisinin tevbeye muvaffak olamayacağını belirtmişlerdir.⁴⁴

Genel olarak tasavvuf ehli tevbenin samimi, içten gelerek sürekli yapılması gerektiğini, sadece dil ile yapılan tevbelerin yeterli olmayacağına dikkat çektiklerini ve ömrün sonuna kadar işlenmiş olan günahın unutulmaması ve her hatırlanmasında tevbenin yenilenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁴⁵

³⁷ Kuşeyrî, a.g.e.s. 95

³⁸ Kuşeyrî, a.g.e. s. 94; es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, Beyanu Ahvalu-s Sufiyye, Çev: Prof. Dr. Süleyman Ateş, Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 124

³⁹ Kuşeyrî, a.g.e. 95; Kelâbâzî, a.g.e. s. 141

⁴⁰ Serrac, a.g.e. s. 43

⁴¹ Kelâbâzî, a.g.e. s. 141

⁴² İmam Gazalî, İhyau Ulûmî'd- Din, Trc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, c. IV, s. 77

⁴³ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 75

⁴⁴ Kuşeyrî, a.g.e. s. 95

⁴⁵ Kuşeyrî, a.g.e. s. 95-96

2.1. İmam Gazalînin İhya-u Ulûmî'd- Din Adlı Eserinde Tevbe

Her türlü kötü halden her türlü iyi hale dönmek diye kısaca tarif edilebilecek tevbeyle alakalı olarak İmam Gazalî ilim, hal ve fiil olmadan tevbenin olamayacağını belirtir.⁴⁶

İmam Gazalî'ye göre tevbenin gerçekleşmesi için gerekli şartlardan biri olan ilim: Kulun Allah ile arasında perde olan günahların zararlarını bilmesidir. Günahlar büyüklükleri veya küçüklükleri nispetinde kulun Allah'ı bilmesi, tanınması ve sevmesi arasına giren perdelerdir. Kul öncelikle bu hakikâti kabul ederek günahların zararları hakkında kesin bilgi sahibi olmalı ki Allah ile arasına perdelerin girdiğini onu Allah'tan uzaklaştırdığını anlasın. Hakiki sevgili olan Allah'tan uzaklık kula hasret ve acı verecektir. Duyulan bu hasret ve acı kulu nedamet duygusuna götürecektir. Nedamet, kalbi tamamen kaplayınca insan bu halde yapmakta olduğu günahı hemen terk edecektir, zira o günah hâlâ onu sevgilisinden uzaklaştırmaktadır. Onu hakiki sevgili olan Allah'tan ne kadar uzaklaştırdığını fark edecek ve bundan dolayı kendisini hakiki sevgiliden uzaklaştıran günahı işlememeye karar verdiği gibi, geçmişte işlenen günahlardan dolayı hakiki sevgiliyle arasına giren mesafeleri veya perdeleri telafi etmek için gayret edecektir.⁴⁷

İmam Gazalî'nin kastettiği ilim burada iman ve yakîndir. Dolayısıyla ilim var olunca nedamet, nedamet hal olunca da telefî etme gereği zuhur edecektir. Böylece bu üçünün bir araya gelmesiyle de tevbe gerçekleşecektir. İmam Gazalî'ye göre tevbenin sabıka ve mukaddimesi ilim, hata ve kusurları terk ise tevbenin netice ve meyvesidir.⁴⁸

İmam Gazalî tevbenin pişmanlıktan ibaret olduğunu söyleyenlerin: Tevbeyi gönülde alevlenen bir ateş, ciğerde alevlenen bir yara diye tarif ettiklerini, terk yönüyle tevbeyle yaklaşanların da: 'Tevbeyi: Eziyet veren elbiseyi terk edip faydalı elbiseyi giymek' şeklinde tarif ettiklerini aktarmıştır. Ancak kendisi gerçek bir tevbenin mümkün olması için pişmanlık ve terkin yanında ilminde olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹

2.2. İmam Gazalî'ye Göre Tevbenin Gerekliği Ve Tevbenin Zamanı

İnsanoğlu babası Âdem (a.s) den miras aldığı genetik özellikleri itibariyle günah işleme potansiyeline sahip olarak dünyaya gelir. Ezeli düşmanı olan şeytan insanı, yaratıcı olan Allah'a karşı isyan ettirmek için her türlü desisesiyle gayret gösterir ve ne yazık ki bunda da her insanda başarılı olmuştur olacaktır.

Allah Teâlâ, insanın bu yapısını bilmektedir. Atası Âdem'in (as) yaptığı gibi hata yaptıktan sonra tevbe ederse; ona bağışlanma kapılarını açık bırakmış ve insanlara tevbe ederek bağışlanma talebinde bulunmalarını bazen emretmiş⁵⁰ bazen de teşvik etmiştir.⁵¹

İnsanoğlu yaşadığı bu hayatın sonunda ortaya koymuş olduğu kulluk performansına göre ya Cennet⁵² ya da Cehennemle⁵³ karşı karşıya kalacaktır.

İnsan ebedi saadeti arzuluyor ve ebedi helâkatten kurtulmak istiyorsa kurtulmanın gereğini yerine getirmek o insan için farzdır. Eğer insan farzı böyle anlıyor ve onun saadet-i ebediyenin vesilesi olduğuna inanıyorsa farzı yerine getirmeye çalışacaktır. Allah'la arasına bir

⁴⁶ İmam Gazalî. a.g.e. c. IV, s. 9

⁴⁷ İmam Gazalî. a.g.e. c. IV, s. 9

⁴⁸ İmam Gazalî. a.g.e. c. IV, s. 9

⁴⁹ İmam Gazalî. a.g.e. c. IV, s. 9

⁵⁰ Nur, 31; Tahrim, 8

⁵¹ Bakara, 222

⁵² Nisa, 124

⁵³ Nisa, 14

perde gibi girmiş günah ve hatalardan da kurtulmanın kendisi için zorunlu olduğuna inanacak olan insan, tevbeyle o perdeleri bertaraf ederek saadet-i ebediye vasıl olmaya çalışacaktır.⁵⁴

İmam Gazalî insanoğlunu günah işlemeye sevk eden hususları dört başlık halinde işler ve bunların sonunda tevbe edilmesi gereğinin üzerinde durur.

1- İmam Gazalî, İnsanın günahın akabinde hemen ceza görmediği için günah işlemeye devam ettiğini, oysa ölümün her an gelebileceğini düşünerek ebedi saadetini yok edecek günahlardan vazgeçmesi, tevbe etmesi gerektiğini belirtir.

2- İmam Gazalî'ye göre insanı günah işlemeye sevk eden önemli sebeplerden biri de şu dünyanın zevk ve lezzetlerine olan arzu ve isteklerdir. Ona göre İnsan, şu kısacık dünya zevklerinden ayrı kalmaya tahammül edemeyip sabırsızlık gösteriyorsa öte dünyanın safi, temiz ve leziz cennet nimetlerine kavuşamamaya nasıl tahammül edip dayanabileceğini düşünmeli, cehennem azabını da düşünüp günahlarından uzak durmalı ve tevbe etmelidir.

3- İmam Gazalî'ye göre insan nasıl olsa tevbe ederim düşüncesiyle tevbe geciktirip günah işlemeye devam edebiliyor. Oysa insan günaha tevbe geciktirdikçe günahın güçlendiğini, kendisinin ise zayıfladığını unutmaktadır. Öyleyse insan kendisi güçlü, günahı zayıfken tevbe ederek cehennemden uzaklaşmaya çalışmalıdır.

4- İmam Gazalî'ye göre peygambere inandığını iddia eden insanın günah işlemeye devam etmesi onun peygambere gerçekten iman etmediğinin göstergesidir. Sıradan birisiyle aynı sofrada otururken bir sebeple dışarı çıktıktan sonra tekrar içeri geldiğimizde sofrada oturan kişinin bize yalan söyleme ihtimali olsa bile yemeğe yılanın zehir akıttığını söylemesini dikkate alır ve ihtiyaten yemeği yemekten vazgeçeriz. Çünkü verilen haberin yalan olması durumunda çok çok bir yemekten olacağımızı ancak haberin doğru olması durumunda hayatımızın son bulacağını düşünürüz diyen İmam Gazalî'ye göre, yalan söyleme ihtimali olmayan peygambere gerçekten inanıyor isek Onun haber verdiği şekilde cehennemi netice verecek günahlardan tevbe ile kurtulmanın gayretinde olmamız gerekir.⁵⁵

İmam Gazalî'ye göre iman insan ruhuna benzemektedir ve imanın yetmiş küsur kolu bulunmaktadır. İmanın en üstün derecesi şahadet kelimesi, en alt derecesi eziyet veren şeyleri yoldan atmak, yolu temizlemektir. Bu, insan bedeninin yetmiş parçadan oluşması gibidir. Bedenin en önemli parçaları kalp ve ruh, en basit parçaları da bıyık ve tırnak gibi parçalardır. Ruhun yokluğu insan bedenini yok ettiği gibi şahadetin yokluğu da imanı kökünden yok eder. Yalnız imanı olup başka ameli bulunmayan, zahiri ve batınî bütün latifelerini kaybeden, yalnız canlı olan kötürüm gibidir. Bu halde bulunan insanın ruhunun bedeni terk edip ölmesi an meselesi olduğu gibi, amelsiz kuru bir imana ya da günahlarla çok ciddi zayıflamış bir imana sahip olanın da ansızın imansız ölmesi gerçekleşebilir. İmam Gazalî'ye göre amelsiz iman, ya da günahlarla zehirlenmiş iman dalları ve kökleri olmayan ya da olsa bile zayıf bir ağaç gibidir. En ufak bir rüzgârda yıkılabilir.

İmam Gazalî, Allah'a karşı isyanı sebebiyle sonsuz cehennemde kalacağından korkmayan günahkârı, ekseriyetle ölümün hastalıktan sonra gelmesinden dolayı sıhhatine güvenerek zararlı maddeleri yemeğe devam eden insana benzetir. Zararlı maddeleri yemeğe devam eden insanın vücudunda biriken zehirlerin bir gün o kişiyi öldüreceği muhakkaktır. Bunun gibi manevi zehir olan günahlarında birike birike bir gün insanın imanının gitmesine yol

⁵⁴ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 11

⁵⁵ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 107-108

açaacağını belirten İmam Gazalî bu zehirlerden biran önce kurtulmak için insanın gerekeni yapmasının yani tevbe etmesinin o kişiye vacip olduğunu söyler.⁵⁶

İmam Gazalî'ye göre zehir içtikten sonra pişman olan bir insanın şu dünyada biraz daha kalabilmek için o zehri çıkarmaya çalışarak ilaçlara müracaat etmesi gibi, günah zehrini içen bir insanın da ya hemen ölürsem diyerek o günahlardan hemen kurtulmanın çarelerini araması ve tevbeye müracaat etmesi gereğini vurgular.⁵⁷

İmam Gazalî tevbeyi sadece akli olarak zorunlu gören kelim âlimlerinin hakikati tek taraflı ele aldıklarını, kendi bakış açılarından doğru ancak eksik olduklarını belirtir. İmam Gazalî'ye göre tevbe hem aklen hem de dinen zorunludur. Çünkü peygamberler dahi zelle denilen kendi makamları itibarıyla hata sayılabilecek şeylerden sürekli tevbe etmiş ve Allah'a sığınmışlardır. Âdem (as) işlemiş olduğu zelleden sonra tevbe ederek Allah'a sığınmış avf dilenmiştir.⁵⁸ Âdem (as)'ın zelle işlemiş olması göstermektedir ki insanın fitratında günaha karşı meyil vardır ve torunları da bu durumdan uzak kalamayacaklardır.⁵⁹

İmam Gazalî kâfir ve cahil olanların buluş çağına ulaşınca küfür ve cahilliklerinden, anne babasına uyararak Müslüman olan ancak İslami gerçeklerden gafil olanların da bu gafletlerinden tevbe etmelerinin farzı ayın olduğunu belirtir. İslami hakikatleri anlayanlardan birçok kişinin alışkanlık haline gelmiş günahları terk etmenin zorluğundan dolayı bu tevbe yapmaya herkesin muvaffak olamadığını belirten İmam Gazalî en zor tevbenin bu olduğunu görüşündedir.⁶⁰

Azası ile günah işlemeyenlerin duygu ve düşünceleri itibarıyla günah işleyebileceklerini, duygu ve düşüncelerini muhafaza edenlerin Allah'ın zikrinden alıkoyan şeylerle meşgul olmakla günah işleyebileceklerini, bundan da kendilerini koruyabilenlerin Allah'ın zat, sıfat ve efaline ait ilimden gafil olmaktan kurtulamayacaklarını ve onların da tevbe etmeleri gerektiğini belirten İmam Gazalî'ye göre kimse tevbeden uzak kalmaz.⁶¹

İmam Gazalî'ye göre helak olan insanların çoğu tevbeyi geciktirdiklerinden dolayı bu hale düşmüşlerdir. Kalbini kirletmede acele eden insan ne yazık ki tevbe etmede geç kalmaktadır. Ne zaman geleceği belli olmayan ölüm meleği ansızın insanın karşısına çıktığında da yapacak bir şey olmadığından ölümle beraber günahlarla alûde insan kötü akıbetle sürüklenmiş oluyor.

Tevbede acele etmeyerek onu geciktiren insan, günahlarının artarak birikmesi neticesinde, günahın fitrat haline gelmesi ve temizlenme isteğinin oluşmaması tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir.

Tevbenin geciktirilmesinin diğer bir tehlikesi de hastalık veya ölümün beklenmedik bir anda gelmesiyle temizlenme fırsatının tamamen elden kaçırılmasıdır.⁶² Nisa suresinde buna dikkat çekilmiş ve 'Yoksa makbul tevbe, kötülükleri yapıp edip sonra kendilerinden birine ölüm gelip çattığında: İşte ben şimdi tevbe ettim diyenlerin tevbesi değil, kâfir olarak ölenin tevbesi de değil, işte öylesi kimselere, çok acı veren bir azap hazırladık.'⁶³ buyurulmuştur.

⁵⁶ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 18

⁵⁷ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 18

⁵⁸ Bakara, 37

⁵⁹ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 20

⁶⁰ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 20

⁶¹ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 20-22

⁶² İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 21

⁶³ Nisa:17.

Tevbe belli bir zaman için değil ömrün sonuna kadar her günaha karşı müracaat edilmesi gereken bir arınma, temizlenme ameliyesidir.⁶⁴

2.3. İmam Gazalî'ye Göre Tevbenin Şartları Ve Kabul Edilip Edilmemesi

İmam Gazalî'ye göre tevbenin tamama ermesi, gerçek bir tevbe olması bazı şartların yerine getirilmesine bağlıdır.

Bu şartlar ve bu şartların yerine getirildiğinin alametleri şunlardır.

2.3.1. Nedamet Şartı Ve Nedametinin Yerine Geldiğinin Alâmetleri:

1-İmam Gazalî'ye göre kul işlemiş olduğu günahından dolayı pişmanlık duymalıdır. Kulun nedametinin birinci alameti ise çok üzülme ve uzun uzun gözyaşı dökerek ağlamaktır.

Bir kişinin oğlunun başına gelen bir hastalıktan dolayı öleceğini haber veren doktorun sözüne inanarak üzülmeye başlayacağı muhakkaktır. Bunun gibi kişinin kendisinin işlediği günahından dolayı cehennemde yanacağını haber veren Allah ve Resulü doktordan daha doğru sözlüdür. O halde hastalıktan öleceği haberini alarak ağlamasından daha çok kendi cehenneme girmesine ağlamalı ve üzülmalıdır.⁶⁵

2-İmam Gazalî nedametinin ikinci alameti olarak kişinin günahı işlerken aldığı zevkin yerine, günahın acısını yerleştirerek günahından nefret etmesini görür. Ona göre bir kişi nasıl ki bal yedikten sonra çektiği acı ve sancılardan dolayı bala ve hatta balın bütün çeşitlerine karşı nefret duyarsa, bunun gibi günah işlemiş insanda da o günaha ve bütün günahlara karşı nefret duygusu oluşmalıdır.⁶⁶

2.3.2. Hal Şartının Yerine Getirildiğinin Alâmetleri:

İmam Gazalî hal ile geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek zamanda içinde bulunulan durumları kastetmekte ve hal şartıyla ilgili alametleri de üçe ayırmaktadır.

1- İmam Gazalî geçmiş ile ilgili halin alametleri iki grupta incelemektedir:

a-Geçmişte yapılmayan veya eksik yapılan ibadetlerin kaza edilmesi. İmam Gazalî'ye göre tevbe eden bir kul tevbesinin şartlarını tam yerine getirmek istiyorsa buluş çağına kadar düşünmeli, terk ettiği veya eksik kıldığı namazları hesaplayıp onları kaza etmeli, tutmadığı oruçları hesaplayıp tutmalı, vermediği zekâtları hesaplayıp vermeli, hac yapmamışsa imkânı varsa hac yapmalı, imkânı yoksa imkân oluşturmak için çalışmalıdır.⁶⁷

İmam Gazalî kul hakkı noktasında iki hususa dikkat çeker. Birincisi Allah hakkı ki kötülüklerden nedametle uzaklaşarak iyilik yapmak gerekir. İkincisi ise kula terettüp eden haklar noktasında ki mal, can, namus ve izzet-i nefis konularında girilen yanlışlıkların telafisi için yapılması gereken şeylerin yapılması gerekir.⁶⁸

b-Geçmişte gözü, kulağı, eli, dili, ayağı vb bütün uzuvlarıyla işlediği günahlardan ciddi nedametle pişman olarak onların karşılığı iyilik yaparak onları temizlemeye gayret etmelidir.⁶⁹

2-İmam Gazalî'ye göre şimdiki halde bütün günahları terk etmek, yasaklardan uzaklaşmak ve emirleri yerine getirmeyi geciktirmeden başlamak gerekir.⁷⁰

3-İmam Gazalî gelecekteki hal ile ilgili alametlerle alakalı olarak kişinin bir daha bu veya benzeri herhangi bir günaha dönmeyeceğine dair Allah'a kesin söz vermesi ve istikamet

⁶⁴ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 20-21

⁶⁵ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 63

⁶⁶ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 64

⁶⁷ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 64

⁶⁸ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 66-67

⁶⁹ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 64

⁷⁰ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 64

sahibi olmasına yardımcı olacak ilim tahsil etmesi gerektiğini söyler. Kulun geleceğe dair azminin gerçekleşebilmesinin çarelerinden bazıları olarak ta şunları sıralar: az yiyip içmek, az konuşma ve helal rızık temin etmektir. Zira haram lokma isyanın başıdır. Yemek ve giymek gibi basit şeylerde arzu ve isteklerini terk edemeyen kul, şüpheli şeyleri terk edemez.⁷¹

2.3.3. Hakların Eda Edilmesi Şartının Alâmetleri:

İmam Gazali hakların eda edilme şartının alâmetleri olarak iki hususa dikkat çeker.

1-Allah hakkı bulunan günahlardan tevbe etmenin alâmetleri: Kul işlediği günahta kul hakkı söz konusu değilse bunun tevbesi için işlenen günahların yerine iyilik yaparak onları temizlemeye çalışmalıdır. Mesela: dinlenen çalgı yerine Kuran dinlenilmeli, zikir meclisine devam edilmeli, abdestsiz Kur'an tutulmuş ise Kur'ana karşı saygı gösterilmeli, içki içilmiş ise insanlara su dağıtılmalıdır. Kısacası her günah kendi zıddıyla temizlenmelidir.

2-Kul hakkı olan günahın tevbesinin alâmeti: Kul hakları can, mal, namus, izzet-i nefisle ilgilidir. Hata ile cana kıymanın karşılığı diyet ödemektir. Kasten ise kısas için gerekli mercilere müracaattır. Zimmete mal geçirilmiş ise o malda hakkı bulunan herkesi tek tek bulup haklarının iadesi yapılmalıdır. İftira atmış veya izzeti nefse dokunmuşsa şahıs bulunup helallik alınmalıdır. Gıybet veya arkadan konuşma gibi günahlar işlenmiş ise yine kişiler bulunmalı ve helallik alınmalıdır. Ölmüş iseler onlar adına hayır hasenat yapılmalıdır.⁷²

Günahların bir kısmına tevbe edip bir kısmına tevbe etmeme hususunda İmam Gazali, her ne kadar tevbe edilirken bütün günahlara tevbe edilmesi gerektiğini belirtse de kulun şartlarını yerine getirerek hangi günahına tevbe etmişse o günahın tevbesinin kabul edileceğini, tevbe edilmeyen günahının ise günah olarak kalacağını belirtmektedir.⁷³

İmam Gazali bütün bu şartları yerine getiren tevbekârın tevbesinin Allah tarafından kabul edileceğini; 'Kendini arıtan kurtuluşa ermiştir'(Şems:91), 'O günahı yarğulayan, tevbeyi kabul edendir' (Mümin:3) vb ayetlere dayanarak belirtmektedir.

Tevbeyi kabul etmenin Allah'a vacip olmasının, bir vacibin bize vacip olması gibi olmayacağını belirten İmam Gazali; Allah'ın susuzluğu gidermek için su yarattığı gibi, taati isyanın, sevapları günahların kefareti olarak yarattığını belirtmektedir.⁷⁴

2.4. İmam Gazaliye Göre Tevbe Edenlerin Dereceleri

İmam Gazalî tevbe edenleri tevbeye devam edip etmeme yönüyle derecelendirmiş ve onları dört kategoride incelemiştir.

1-Birinci Derece: Tevbelerinde istikamet üzeri olanların derecesidir. Bu derecedekiler ömür boyu yapmış oldukları tevbelerinde sadık kalmaya çalışırlar. Peygamber olmadıklarından dolayı insan fıtratından kaynaklanan hata ve zellelerden hali olamayacaklardır belki ama günaha girmemek için hep gayret gösterirler. Geçmişte işlemiş oldukları o günah veya günahların ızdırabını hep içlerinde duyar ve onu veya onları telafi etmenin gayreti içinde olurlar. Hep hayır işler, hayırlarla günahlarını sevaba çevirmenin çarelerini ararlar. Bu derecedekilerin tevbesine 'Tevbe-i Nasuh' denilir. Bu derecedeki nefse de 'Nefs-i Mutmainne' dinilir.⁷⁵

Bu derecedeki tevbekârın bir kısmı arzu ve isteklerini marifetle teskin etmiş ve yollarına devam etmelerine engel olamayacak hale getirmişlerdir. Bir kısmı da mücahede halinde nefsin arzu ve isteklerine galebe çalmaya çalışmaktadırlar. Bu derecedekilerden tevbesinden hemen

⁷¹ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 71

⁷² İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 66-67

⁷³ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 72

⁷⁴ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 26-30

⁷⁵ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 78

sonra ölen tevbesini bozmadan selamete ahrete göçtüğünden imrenilecek durumda olanlar olduğu gibi, mücahedesi uzun süren ve ömrü uzun olan daha çok hasenat kazandığından daha makbul olanlar da olabilir.⁷⁶

2. İkinci derece: Büyük günahları terk etmiş, farz olan ibadetleri eksiksiz yerine getirmekle beraber kasıt olmadan yanlışlıkla günaha girenlerin derecesidir. Bunlar günaha yanlışlıkla girer ancak hemen pişman olur ve üzüntüsünü içlerinde yaşarlar. Bu derecede olan nefse 'Nefs-i Levvame' denilir. Tevbe edenlerin çoğu bu derecededirler. Bu derecedeki tevbekârları ümitsizliğe atarak günahı serbest işleyenlerin derecesine indirmek doğru değildir.⁷⁷

3. Üçüncü derece: Tevbe ederek bir müddet istikamet üzere devam etmelerine rağmen, bazı günahlara karşı nefislerinin arzu ve isteklerine karı koyamayarak o günahları işleyen ama diğer günahlardan yine de uzak durmaya çalışanların derecesidir. Günahlara karşı azimli olmasına karşılık baskın gelen bazı zevk ve lezzetleri terk etmeye gücü yetmeyen bu derecedekiler her seferinde pişman olmalarına, bir daha o günaha dönmemeye söz vermelerine rağmen yine nefislerine yenilerek o günahı işlerler ve bu hep böyle devam eder gider. Bu derecedeki nefse 'Nefs-i Müsevville' denilir.⁷⁸ Bu derecedekilerin taate devam ettikleri, günahı da çirkin gördükleri için Allah'ın bunları affetmesi ümit edilir. Ancak günahı tam terk edemedikleri, gerçek tevbe hep erteledikleri için akıbetinin kötü olmasından korkulur.

4. Derece: Tevbe ettikten kısa bir süre sonra tevbesini unutan ve günahlardan hiçbir şekilde pişmanlık duymayarak işlemeye devam edenlerin derecesidir. Bunlar, nefislerine tam uyararak gaflet içerisinde işlemekte oldukları günahlarda ısrarlı olur, üzüntü duymaz tevbe etmeyi de bir daha akıllarına getirmezler. Bunların kötü akıbete uğramalarından korkulur işleri Allah'ın dilemesine kalmıştır. Son nefesi verirken tevhid üzerine vermişlerse bir süre cehennemin azabında kalsalar da sonunda kurtulması umut edilir. Belki de bizim bilmediğimiz gizli bir sebepten dolayı Allah'ın affına mazhar olabilir ki Allah her şeyi en iyi bilendir.⁷⁹

SONUÇ

İnsanoğlu yaşadığı dünya hayatında sürekli iyi ile kötü, güzel ile çirkin arasında tercih yapmakla imtihana tabi tutulmuş, iyilik ve güzellikleri tercihi karşısında mükâfat olarak cennet, çirkin ve kötülükleri tercihinin karşılığı olarak ta cehennem vadedilmiştir.

Âdem (sa) ile başlayan insanoğlunun yaşam serüveni imtihan noktasında ilk yanışı sa Âdem (as) ile yapmıştır. Ancak Allah'ın kullarına karşı merhametinin gazabının önünde olmasından Âdem'e (as) bağışlanma yolu olan tevbe öğretmiş ve pişmanlıkla yapılan bu bağışlanma talebini de kabul etmiştir. Âdem'in (as) şahsında açılan bu tevbe kapısı kıyamete kadar bütün insanlar için açık bırakılmış ve insanların yapmış oldukları yanlışlardan dönebilmelerine imkân sağlanmıştır.

Kelime olarak geri dönme anlamındaki evbe kelimesinden gelen ve gidilen hatalı yoldan, günahattan vazgeçerek yeniden iyi ve doğru yola dönme olarak kısaca tarif edebileceğimiz tevbe ye mutasavvıfların yaklaşımı çok geniş çerçevede olmuştur. Bazı mutasavvıflar işlenen büyük veya küçük günahlara tevbe edilmesi gerektiğini belirtirken bazı mutasavvıflar duygu düşünce dünyası itibarıyla hatalı olarak kabul edilebilecek şeyler için bile tevbe edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

⁷⁶ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 79

⁷⁷ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 79

⁷⁸ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 81

⁷⁹ İmam Gazalî, a.g.e. c. IV, s. 83

Tasavvufi dünyada tevbe, evbe, inabe diye derecelendirmeye tabi tutulan tevbe, işlenilen günaha bakış açısına göre adlandırılmaktadır. Sıradan insanların işlediği günahlara yapılan bağışlanma talebi tevbe olarak adlandırılırken, veli makamında bulunan insanların rablerine yönelerek bağışlanma talebinde bulunmaları evbe olarak adlandırılmakta, nebi ve resullerin emre itaatin gereği bağışlanma talebinde bulunmaları ise inabe olarak adlandırılmaktadır.

Nedamet tevbenin ilk şartı olarak karşımıza çıkarken bunun yanında bir daha o günaha işlememe kararlılığı, günaha karşı insanda olması gereken nefret duygusu ve kul hakkının terettüp ettiği noktalarda kul hakkının eda edilmesi tevbenin diğer şartları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günahın bir zehir gibi insanın manevi hayatını mahvederek imansız bir şekilde cehenneme gitmesine sebep olmasının önüne geçmek için vakit kaybetmeden hemen tevbe edilmelidir. Henüz hayat devam ediyor bir ara tevbe ederim gibi aldanmalara kapılmak neticesi itibariyle insana büyük acıları yaşatabilir.

Şartlarına riayet edilerek içten, samimi bir şekilde yapılacak tevbenin Allah tarafından kabul edileceği ve insanın affına vesile olacağı bütün ümmetin neredeyse ittifak ettiği bir husus olarak bizlere tevbe ederek hata ve günahlardan bir an önce kurtulmanın gereğini hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

- ATEŞ, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992.
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvufi Terimler Sözlüğü**, Rehber Yayınları, Ankara, 1997.
- ECE, Hüseyin, **İslam'ın Temel Kavramları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- EL- CEVZÎ, İbn. Kayyim, **Medarcü's-Salikin**, Müessesetü'l-Muhtar, Kahire, 2001.
- ET-TEHAVANÎ, Muhammed b. Ali b. Ali, **Keşşafu Istılahatu'l- Funun**, Mektubatı Lübnan, Beyrut, 1997.
- ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- HEYET, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, TDVY, İstanbul, 2009.
- İBN. MANZUR, Ebu'l Fida, **Lisanü'l Arab**, Daru'l Maarif, Kahire.
- İBN. TEYMİYE, Takiyeddin Ahmed b. Muallim, **Kitabu'u-Tevbe**, Beyrut, 1992.
- İLHAN, Seyyid Şenel, **Tevbe Yeniden Başlamaktır**, Feyz Dergisi Yayınları, İstanbul.
- İMAM GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **İhyau Ulûmî'd-Din**, Trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- KARAÇAM, İsmail, **İslamda Tevbe**, Özek Yayınevi, İstanbul.
- KELÂBÂZÎ, Muhammed b. İshak, **et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, Haz. Süleyman Uludağ, Doğu Devrinde Tasavvuf, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- KUŞEYRÎ, Ebu-l Kasım Abdulkerim b. Hazvazin, **er-Risaletü'l-Kuşeyriye**, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1997.
- NECMUDDİN KÜBRA, Ebu'l- Cenab Ahmed b. Ömer b. Muhammed, **Usûlu Aşere Risale İle'l Hâim Fevâihu'l- Cemal**, Haz. Mustafa Kara, Tasavvufi Hayat, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÖZER, Salim, **Günahların Affında ve Cezaların Düşmesinde Tövbenin Etkisi**, Bilimname Düşünce Platformu Dergisi, sy. 14, Kayseri, 2008.

- RASİM EFENDİ, Seyyid Mustafa, **Istılahat-ı İnsan-ı Kâmil**, Haz. İhsan Kara, Tasavvuf Sözlüğü, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.
- RAZÎ, Fahrettin, **Mefatihü'l- Gayb**, Daru'l -Fikr, Beyrut.
- SERRAC, Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahya et-Tusî, **el-Lüma**, Trc. Hasan Kâmil Yılmaz, İslam Tasavvufu, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996.
- SÜLEMÎ, Ebu Abdurrahman, **Beyanu Ahvalu's-Sufiyye**, Çev. Süleyman Ateş, Süleminin Risaleleri, Ankara Üniversitesi Basım evi, Ankara, 1981.
- TUNÇ, Cihad, **Tövbe Hakkında Bazı Meseleler**, A.Ü.İ.F.D. C. 24,sy.1, 1981.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimler Sözlüğü**, Marifet yayınları, İstanbul, 1996.
- YAPICI, Asım, **İslamda Tevbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kuran Dili**, Yeni Doğan Yayın Dağıtım, İstanbul, 2001.